

РОЗДІЛ 5. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

**ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ
ЯК СЕРЕДОВИЩА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ**

**STATE SUPPORT FOR FARM HOUSEHOLDS
AS AN ENVIRONMENT FOR FORMATION OF THE MIDDLE CLASS**

У статті обґрунтовано підстави віднесення фермерів до категорії середнього класу. Розглянуто діючі напрями державної підтримки фермерських господарств в Україні. Зроблено висновок про недостатній рівень державної підтримки та досліджено зарубіжний досвід у цій сфері. Запропоновано заходи щодо удосконалення механізмів державної підтримки фермерських господарств в Україні.
Ключові слова: середній клас, фермер, фермерське господарство, державна підтримка, пільгове кредитування.

піддержки, а також досліджено зарубіжний досвід в цій сфері. Предложені заходи по совершенствованию механизмов государственной поддержки фермерских хозяйств в Украине.

Ключевые слова: средний класс, фермер, фермерское хозяйство, государственная поддержка, льготное кредитование.

The article discusses the reasons for classifying farmers as middle class. The current directions of state support of farms in Ukraine are considered. The conclusion about insufficient level of state support in this area is researched. Measures to improve the mechanisms of state support of farms in Ukraine are proposed.

Key words: middle class, farmer, farm households, state support, preferential lending.

УДК 631.11:338.43

Ігнатенко Т.С.

аспірант

«Університет банківської справи»
Національного банку України

В статье обоснованы возможности отнесения фермеров к категории среднего класса. Рассмотрены действующие направления государственной поддержки фермерских хозяйств в Украине. Сделан вывод о недостаточном уровне государственной

Постановка проблеми. Україна, на відміну від європейських країн, має низьку частку середнього класу у структурі суспільства. Однією із передумов формування цього прошарку населення є розвиток підприємництва, а у сільській місцевості – фермерства. Підставою для віднесення фермерів до категорії середнього класу можна назвати рівень доходів, володіння матеріальними ресурсами, здатність до інновацій. Фермер – це власник малого чи середнього бізнесу, який зацікавлений в отриманні прибутку. Аналіз діяльності виробників продукції сільськогосподарства свідчить, що вирощування зернових культур у фермерських господарствах України має рівень рентабельності 38,0%, соняшнику – 64,4%, плодових та ягідних культур – 47,5% [1, с. 178].

Важливим критерієм віднесення фермерів до категорії середнього класу є також рівень освіти, адже 85% українських фермерів на сьогодні мають вищу освіту [2, с. 44].

Отже, одним із шляхів збільшення чисельності середнього класу в країні є розвиток фермерських господарств. Проте, досвід розвинених країн свідчить, що формування середнього класу неможливе без участі держави. Успішне функціонування фермерських господарств в Україні потребує ефективною державної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням напрямів державної підтримки фермерських господарств, вивченням зарубіж-

ного досвіду у цій сфері займаються О. Бородіна, В. Горьовий, О. Маслак, С. Сиволицька, В. Табінський, С. Тимчук. Водночас питання формування передумов для успішного розвитку фермерства актуалізувалися зі схваленням Кабінетом Міністрів України Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка стану державної підтримки фермерських господарств в Україні як середовища формування середнього класу, аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно законодавства, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування [3].

Фермерські господарства в Україні почали створюватися на початку 90-х років ХХ століття, у 2000 році їх налічувалося 38,4 тис. одиниць [4], а в наступні роки спостерігалася від’ємна динаміка. Так на початок 2017 року кількість фермерських господарств склала 33,7 тис. одиниць, що на 12,2% менше рівня 2000 року (табл. 1).

Активне формування фермерських господарств сповільнилося, деякі із них припинили

Таблиця 1

Основні характеристики фермерських господарств України

Показники	Роки		
	2014	2015	2016
Кількість фермерських господарств, тис. одиниць	33,1	32,3	33,7
Частка фермерських господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств, %	71,6	71,2	70,6
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств, тис. га	4578,3	4343,7	4437,9
Частка у загальній площі сільськогосподарських угідь, %	12,6	11,9	12,2
Виробництво продукції у фермерських господарствах, млн. грн.	19188,8	18909,3	22101,4
Частка продукції фермерських господарств у% до загального обсягу продукції сільського господарства	7,6	7,9	8,7

Джерело: складено за [1]

свою діяльність. Частка фермерських господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств є високою (70,6%), а вироблена ними продукція складає лише 8,7% загального обсягу продукції сільського господарства. За даними Держгеокадастру, середня площа сільськогосподарських угідь, які обробляються фермерським господарством, становить 78 га [5].

Основними факторами, що стримують розвиток фермерства, дослідники називають такі [6, с. 114]: відсутність у необхідній кількості обігових коштів, високі ставки за кредитами, низька можливість залучення довгострокових інвестицій, відтік молоді із села, недостатня державна підтримка фермерських господарств. Фермерські господарства мають значно нижчу урожайність, ніж середні та великі підприємства, що пов'язане зі складністю доступу до передових технологій та селекції, до використання засобів захисту рослин та добрив. Все це потребує активних дій з боку держави щодо підтримки фермерських господарств.

Під державною підтримкою фермерських господарств розуміють сукупність заходів, що вживаються державою з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку фермерських господарств, включаючи їх створення та функціонування як суб'єктів господарювання, які здійснюються через Міністерство аграрної політики та продовольства України, державні установи, органи місцевого самоврядування, за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також через дорадчі служби, кредитні спілки, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи тощо, які забезпечують надання не тільки фінансових, а й консультаційних, організаційних та інших послуг фермерським господарствам на пільгових засадах [7, с. 78].

Функції з реалізації державної політики щодо підтримки становлення і розвитку фермерських господарств у країні виконує Український державний фонд підтримки фермерських господарств (Укрдержфонд), який є державною бюджетною установою та правонаступником Українського державного фонду підтримки селянських (фер-

мерських) господарств, утвореного відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.06.1991 р. № 83 та постанови КМУ від 14.03.1992 р. № 133 «Про деякі питання розвитку селянських (фермерських) господарств» [8].

Основними напрямками діяльності фонду є надання фінансової підтримки фермерським господарствам через регіональні відділення; сприяння кадровому та науково-технічному забезпеченню фермерських господарств в умовах ринкової економіки; визначення розміру потреби у коштах для фінансової підтримки фермерських господарств тощо.

До 2010 року фінансова підтримка фермерським господарствам надавалася за двома бюджетними програмами: на безповоротній основі за програмою «Фінансова підтримка фермерських господарств» і на поворотній основі за програмою «Надання кредитів фермерським господарствам». Починаючи із 2010 року, фінансування на безповоротній основі було припинено. Фінансова підтримка на конкурсних засадах на поворотній основі надається у розмірі, що не перевищує 500 тис. гривень, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів протягом 5 років. Для забезпечення виконання зобов'язань фермерське господарство надає в заставу рухоме та нерухоме майно.

У 2015 році Фонд видав кредити 158 фермерським господарствам загальною сумою 25,6 млн грн. У 2016 році обсяг поворотної допомоги склав 15,8 млн грн, його отримали 68 фермерських господарств [8]. В Україні налічується 33,7 тис. фермерських господарств, тобто цієї суми вистачило на підтримку лише 0,2% їх загальної кількості. З точки зору дослідників, існуючий механізм державної підтримки фермерських господарств через Укрдержфонд є непрозорим, складним та малоефективним, його поліпшення необхідно розпочати зі спрощення процедури подачі документів до регіональних комісій, зокрема, зі скорочення їх кількості [7, с. 94].

Основні форми непрямой фінансової підтримки фермерських господарств полягають у наданні

податкових пільг; фінансуванні науково-дослідних робіт; ціновому втручанні на ринку продовольства за допомогою підтримки внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію; регулюванні аграрного ринку шляхом проведення фінансових і товарних інтервенцій тощо [7, с. 66].

У вересні 2017 року розпорядженням КМУ № 664-р було схвалено Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки. Цим документом декларується формування передумов для успішного розвитку фермерства в Україні, тобто для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та покращення матеріально-фінансового становища сільського населення.

Метою Концепції є створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення шляхом [5]:

- надання підтримки фермерським господарствам;
- створення нових робочих місць на селі, зокрема, через стимулювання сільськогосподарської кооперації;
- диверсифікації діяльності фермерських господарств;
- створення передумов кредитування фермерських господарств за доступними кредитними ставками;
- збільшення рівня реальних доходів сільського населення від передачі в оренду сільськогосподарських угідь.

На думку розробників, реалізація Концепції дасть змогу перемістити фокус аграрної політики держави на підтримку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації для створення середнього класу на селі.

Для вибору методів досягнення поставлених Концепцією цілей назріла необхідність вивчення та застосування в Україні зарубіжного досвіду державної підтримки фермерів.

У розвинених країнах використовуються різні інструменти державної підтримки фермерських господарств: пряме субсидування, кредитна підтримка, консультаційно-інформаційна, податкова, цінова підтримка виробництва певних видів продукції та інші. Найпоширенішим видом підтримки фермерів за кордоном на сьогодні є пільгове кредитування.

У США потреби фермерів у кредитних ресурсах задовольняються завжди, у повному обсязі і за помірною вартістю. Основним постачальником кредитних ресурсів під заставу нерухомого майна є Система фермерського кредиту (СФК). СФК була створена ще у 1916 році, ця структура побудована на кооперативних засадах. Кредитні ресурси сис-

темою залучаються шляхом випуску боргових цінних паперів на національних фінансових ринках. Переваги кредитів від СФК наступні [9]:

- довгострокові кредити надаються під фіксовану процентну ставку, на відміну від комерційних банків;
- програми кредитування створені з урахуванням специфіки сільського господарства, що дозволяє фермерам отримувати кредити в необхідний час;
- у системі адекватно оцінюються ризики, властиві сільському господарству

У США також функціонує Агентство обслуговування фермерів (Farm Service Agency) – АОФ, яке реалізує прямі кредитні програми фермерам, які через низьку кредитоспроможність не можуть отримати кредити від СФК. Якщо ставки за кредит СФК коливаються від 4 до 8% річних, то за кредити від АОФ фермери сплачують від 1,125 до 2,5% річних.

У Франції механізм дії пільгових кредитів фермерським господарствам заснований на принципі державного погашення різниці між договірною процентною ставкою і ставкою пільгової позики, наданої фермеру [10]. Система пільгового кредитування фермерів включає кілька видів кредитів: на облаштування господарства, спеціальні кредити на модернізацію, розвиток тваринництва і деяких видів продукції рослинництва, а також земельні позики. Для кожного виду кредиту встановлюються відповідні, зафіксовані заздалегідь, пільгові ставки, які коливаються від 2,75 до 4,0% [11]. Непільгові ставки складають 6-10% річних. Французький фермер отримує пільговий кредит за умови, що його дохід від сільськогосподарської діяльності не буде меншим половини загального доходу ферми і 50% робочого часу буде витрачено на ведення сільського господарства.

Пільгове кредитування фермерів поширене також і в Польщі. У цій країні кілька банків спеціалізуються на кредитуванні сільського господарства, зокрема BGZ, на який припадає 20% всіх кредитів для аграрного сектора. За довгостроковими кредитами (до 10-ти років) держава може компенсувати половину відсоткової ставки. Існує і така форма пільгового кредитування фермерів, коли підприємець сплачує лише 3%, а решту суми по відсотковій ставці банку повертає держава [10]. Предметом застави найчастіше виступає земля.

В Україні обсяги кредитування фермерів, яке здійснюється через Укрдержфонд, є надзвичайно малими, а комерційні банки більше приваблюють великі сільськогосподарські підприємства, які беруть значно більші суми кредитів, ніж фермери, та є більш кредитоспроможними. Виходячи із таких реалій, необхідно удосконалювати діючу

систему доступу українських фермерів до кредитних ресурсів.

У країнах ЄС з 2003 року запроваджено допомогу фермерам у формі прямих виплат. Фермери, які претендують на цю форму державної підтримки, мають виконувати систему зустрічних зобов'язань (cross-compliance), а саме [7, с. 156]:

- дотримуватись стандартів у сфері охорони здоров'я тварин і рослин, навколишнього середовища;

- виконувати вимоги щодо обов'язкових сівозмін;

- контролювати ерозію ґрунтів;

- попереджувати перетворення землі пасовищ на орні землі;

- зберігати власні земельні ділянки у належному сільськогосподарському стані.

Держави-члени ЄС у свою чергу створюють консультативні системи для фермерів, мета яких надати рекомендації щодо виконання основних вимог системи зустрічних зобов'язань в області охорони навколишнього середовища, здоров'я населення, благополуччя тварин та рослин, належних сільськогосподарських та екологічних умов.

Запровадження аналогічного механізму державної підтримки українських фермерів було б дуже корисним, однак, на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки, з нашої точки зору, є нереальним.

Корисним для використання в Україні є також досвід Австралії, де виробниками сільськогосподарської продукції, в основному, є фермерські господарства. В обробі австралійських фермерів знаходиться 61% території країни [10]. В Австралії шляхом фінансової підтримки фермерам компенсуються збитки, спричинені посухою, повеннями, пожежами та іншим стихійним лихом. Ця підтримка, переважно, має форму короткострокових кредитів за низькими відсотковими ставками. Також фермерам надаються податкові пільги для компенсації амортизації сільськогосподарського обладнання. Цікавим є і той факт, що для виробників різних видів сільськогосподарської продукції встановлено різні ставки податків.

Отже, виходячи із проблем, що стримують розвиток фермерства в Україні та із врахуванням зарубіжного досвіду державної підтримки фермерських господарств, пропонується запровадження таких заходів:

- створити децентралізовану систему доступу фермерів до фінансових ресурсів із заснуванням спеціального банку, що вже давно пропонується Асоціацією фермерів та приватних землевласників України;

- залучити кредитні спілки до обслуговування фермерів;

- відновити споживчу кооперацію для вирішення збутової проблеми дрібних фермерських господарств.

- організувати інформаційно-аналітичну мережу, через яку активізувати консультативну допомогу фермерам щодо ціноутворення, пошуку ринків збуту продукції, участі в програмах обміну досвідом.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у результаті проведеного дослідження було виявлено ключові проблеми, які стримують розвиток фермерства в Україні. Проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід державної підтримки фермерських господарств, запропоновано заходи щодо її удосконалення.

В Україні слід скористатися позитивним зарубіжним досвідом щодо здійснення державної підтримки фермерських господарств. Розвиток фермерства дасть поштовх до створення нових робочих місць на селі, підвищення доходів сільського населення, а в особі фермера – до формування ефективного підприємця, який увійде до прошарку середнього класу. Важливо усвідомити, що від удосконалення державної підтримки фермерських господарств в Україні значною мірою залежить вирішення соціальних проблем села та поступове формування повноцінного середнього класу в аграрному секторі економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сільське господарство України 2016: статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 246 с.

2. Горьовий В.П. Менеджмент фермерських господарств: навч. посіб. / В.П. Горьовий, С.В. Тимчук; за ред. В.П. Горьового. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 366 с.

3. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

4. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні / О. Маслак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua>.

5. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 13.09.2017 р. № 664-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

6. Табінський В.А. Аналіз стану фермерських господарств в Україні / В.А. Табінський, Є.О. Колеснік, І.С. Сіліна // Молодий вчений. – 2016. – № 6(33). – С. 111-115.

7. Сиволоцька С.І. Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств за законодавством України та Європейського Союзу: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / С. І. Сиволоцька. – К., 2017. – 219 с.

8. Офіційний сайт Українського державного фонду підтримки фермерських господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udf.gov.ua>.

9. Олійник-Дань О. Чи доступні кредити для фермерів у США? / О. Олійник-Дань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nubip.edu.ua/node/35473>.

10. Довгопол Я. Світові моделі підтримки сільського господарства / Я. Довгопол, М. Гонта,

Р. Суценко та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua>.

11. Тивончук С.В. Особливості фінансового забезпечення сільського господарства у Франції і Україні / С.В. Тивончук, Я.О. Тивончук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua.